

Od Redakcji	9
Wstęp	11
 1. Koncepcje i organizacja wymiaru sprawiedliwości. Odtwarzanie i tworzenie sieci sądów powszechnych (lipiec 1944 – czerwiec 1946)	 15
UWAGI WSTĘPNE	15
ORGANIZACJA HIERARCHICZNO-INSTANCYJNA SĄDÓW	26
(Organizacja wymiaru sprawiedliwości projektowana przez Aleksandra Tarnowskiego – 27; Sądownictwo powojenne według projektu sędziów katowickich – 28; Dyskusje na temat organizacji wymiaru sprawiedliwości w Oddziale Warszawskim Zrzeszenia Prawników Demokratów – 29; Tryb środków odwoławczych – 32)	
SYSTEM WYMIARU SPRAWIEDLIWOŚCI. DYSKUSJE I DECYZJE	33
(Próby restytuowania sądów przysięgłych – 34; Specjalne sądy karne – 35; Najwyższy Trybunał Narodowy – 37; Projekty ograniczenia właściwości specjalnych sądów karnych i sądów wojskowych – 37; Wydziały doraźne przy sądach okręgowych – 39; Sądy obywatelskie – 40; Komisje mieszkaniowe – 42; Sędziowie śledczy – 42; Likwidacja instytucji pisarzy hipotecznych – 43; Rezygnacja z sądownictwa administracyjnego – 44)	
ZAKRES ORZECZNICTWA SĄDÓW POWSZECHNYCH	44
(Ograniczenie zakresu orzecznictwa sądownictwa powszechnego. Specjalne sądy karne – 45; Zakres orzecznictwa Najwyższego Trybunału Narodowego – 49; Rozszerzenie zakresu orzecznictwa sądownictwa wojskowego – 50; Przestępstwa szczególnie niebezpieczne w okresie odbudowy państwa – 52; Dalsze ograniczenia w zakresie orzecznictwa sądownictwa powszechnego. Utworzenie Komisji Specjalnej do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym – 53; Zakres orzecznictwa sądów obywatelskich – 55)	
KADRY SĘDZIOWSKIE	57
(Zasady odbudowy kadry sędziowskiej – 57; Stosunek przedwojennych kadr sędziowskich do nowej rzeczywistości. Projekty zmian struktur kadrowych – 60; Program kształcenia nowych kadr prawniczych – 63; Sędziowie a stronnictwa polityczne – 64; Walka o nowy typ sędziego. PPR a PSL – 65; Projekty rozwiązania problemu braku kadr – 69; Przymusowa rejestracja sędziów – 71; Sędziowie na ziemiach odzyskanych – 72; Obsada kadrowa Sądu Najwyższego – 73; Sędziowie sądów obywatelskich – 77; Szkolenie aplikantów – 79)	

ŁAWNICY	81
(Ławy przysięgłych – 82; Ławnicy specjalnych sądów karnych – 84; Wprowadzenie ławników do sądów powszechnych – 84; Ławnicy sądów obywatelskich – 90)	
TERENOWA ORGANIZACJA SĄDÓW POWSZECHNYCH	91
(Organizacja sądów powszechnych w 1944 roku – 91; Grupy operacyjne – 94; Dalsze terenowe grupy operacyjne – 100; Koncepcje sieci terenowej sądów na ziemiach odzyskanych – 101; Apelacja Wrocławska – 101; Apelacja Gdańska – 104; Apelacja Olsztyńska – 113; Apelacja Toruńska – 117; Apelacja Katowicka – 117; Apelacja Poznańska – 118; Wyniki organizacji sądownictwa na ziemiach odzyskanych – 124; Sąd Najwyższy – 127; Zmiany granic okręgów sądowych – 127; Zmiany siedzib sądów – 134; Znoszenie i komasacja sądów – 135; Rozwój sieci sądownictwa – 140; Kadry – 144; Trudności techniczne w organizowaniu sądów – 152)	
2. Stabilizacja sieci sądowej. Pierwsze reformy ustroju sądownictwa powszechnego (lipiec 1946 – czerwiec 1949)	157
PIERWSZE GŁOSY W SPRAWIE REFORMY	157
ORGANIZACJA HIERARCHICZNO-INSTANCYJNA SĄDÓW	158
(Projekt Jana Polickiewicza – 161; Koncepcje Oddziału Zrzeszenia Prawników Demokratów w Olsztynie – 161; Problem dwuinstancyjności w 1947 roku – 162; Reformy z lat 1948–1949. Rewizja – 165; Zmiany w postępowaniu doraźnym – 168)	
SYSTEM SĄDÓW POWSZECHNYCH	169
(Unifikacja sądownictwa – 169; Izby lokalne Sądu Najwyższego – 171; Zmiany w regulaminie Sądu Najwyższego – 173; Wytoczne wymiaru sprawiedliwości – 173; Rozmieszczenie sądów powszechnych – 174; Ujednolicenie sądownictwa pierwszej instancji – 174; Sądy obywatelskie – 176; Likwidacja specjalnych sądów karnych – 177; Rola Komisji Specjalnej do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym – 178; Problem wyodrębnienia organów prokuratorskich – 179; Likwidacja przysięgi religijnej – 181)	
ZAKRES ORZECZNICTWA SĄDÓW POWSZECHNYCH	182
(Zmiana zakresu orzecznictwa Sądu Najwyższego – 183; Zmiana zakresu orzecznictwa sądów apelacyjnych – 183; Postępowanie doraźne – 185; Zmiana zakresu orzecznictwa sądów okręgowych – 186; Zmiana właściwości rzeczowej sądów grodzkich – 192)	
KADRY	193
(Ocena kadry sędziowskiej – 193; Kształcenie nowych kadr – 200; Szkolenie ideologiczne przedwojennych kadr sędziowskich – 203; Nowa rota ślubowania sędziów – 205)	

ŁAWNICY	205
----------------------	------------

ORGANIZACJA SĄDÓW POWSZECHNYCH W TERENIE	207
---	------------

(Sąd Najwyższy. Organizacja ośrodków sesji wyjazdowych SN – 207; Organizacja apelacji – 209; Organizacja sądów okręgowych i ich wydziałów zamiejscowych – 210; Zmiany granic okręgów sądów okręgowych – 214; Tworzenie i znoszenie sądów grodzkich – 214; Zmiany granic okręgów sądów grodzkich – 222; Przygotowania do reorganizacji sieci sądowej – 225; Komasacja spraw karnych nieletnich w wyznaczonych sądach grodzkich – 227; Tworzenie wydziałów handlowych – 228; Prowadzenie ksiąg wieczystych i zbiorów dokumentów – 229; Organizacja sądów obywatelskich – 231; Popularyzacja prawa – 234; Nadzór nad sądami powszechnymi – 236; Trudności techniczne w pracy sądów – 237)

3. Zasadnicza reforma ustroju sądownictwa powszechnego (lipiec 1949 – styczeń 1951)	239
--	------------

UWAGI WSTĘPNE	239
----------------------------	------------

ORGANIZACJA HIERARCHICZNO-INSTANCYJNA SĄDÓW	241
(Dwuinstancyjność postępowania – 241)	

SYSTEM SĄDÓW POWSZECHNYCH	242
--	------------

(Nowa struktura sądów powszechnych – 242; Wydziały dla nieletnich – 243; Prowadzenie ksiąg wieczystych i rejestrów handlowych – 243; Wyodrębnienie prokuratoru z pionu sądownictwa – 244; Reorganizacja Komisji Specjalnej do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym – 244; „Sądy kiblowe” – 245; Rozszerzenie udziału ławników w rozpoznawaniu spraw – 246; Zniesienie sądów pracy i komisji rozjemczych – 248)

ZAKRES ORZECZNICTWA SĄDÓW POWSZECHNYCH	248
---	------------

(Sąd Najwyższy – 250; Sądy wojewódzkie – 251; Sądy powiatowe – 252; Wydziały handlowe – 252; Zmiana zakresu orzecznictwa Komisji Specjalnej do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym – 252; Sprawa volksdeutschów – 253)

KADRY	254
(Sędziowie – 254; Nowe zasady odbywania aplikacji – 255)	

ŁAWNICY	257
(Zmiana systemu wyboru ławników – 257)	

SĄDY W TERENIE W NOWYM USTROJU SĄDOWNICTWA	260
---	------------

(Organizacja apelacji – 260; Sądy okręgowe i ich wydziały zamiejscowe – 261; Sądy grodzkie. Likwidacja niektórych sądów – 262; Zmiany granic sądów grodzkich – 267; Księgi wieczyste – 268; Tworzenie wydziałów dla nieletnich – 268; Reforma struktury sądów – 270; Sąd Najwyższy – 270; Sądy wojewódzkie – 270;

Sądy powiatowe – 271; Sprawy nieletnich w nowej strukturze sądownictwa – 272; Księgi wieczyste w nowej strukturze sądownictwa – 272; Rejestry handlowe – 273; Sądy obywatelskie – 273)

Zakończenie	275
Załączniki	279
Załącznik nr 1. Wykaz uruchomionych sądów powszechnych według stanu na 1 stycznia 1945 r.	279
Załącznik nr 2. Rozwój ilościowy sądów powszechnych od 1 lipca 1946 r. do 1 lipca 1949 r.	285
Załącznik nr 3. Rozwój ilościowy sądów powszechnych od 1 lipca 1949 r. do 1 stycznia 1951 r.	286
Załącznik nr 4. Wykaz miejscowości, w których istniały sądy obywatelskie według stanu na 1 lipca 1949 r.	287
Załącznik nr 5. Organizacja sieci sądów powszechnych obowiązująca od 1 lipca 1949 r. oraz zmiany wprowadzone do 6 lipca 1950 r.	291
Załącznik nr 6. Struktura sieci sądów powszechnych od 6 lipca 1950 r. do 1 stycznia 1951 r.	306
Wykaz skrótów	331
Źródła i opracowania	333
Indeks nazwisk	341
Indeks miejscowości	344

OD REDAKCJI

Książka, którą oddajemy do rąk Czytelników, jest poprawioną wersją rozprawy doktorskiej Grzegorza Jakubowskiego obronionej w 1990 r. w Instytucie Historii Polskiej Akademii Nauk.

W 1998 r., przygotowując ją do druku, Autor rozpoczął prace zmierzające do jej uaktualnienia, wykorzystując między innymi nowe dokumenty oraz opublikowane w tym czasie (to jest w latach 1990–1998) opracowania.

Objęcie we wrześniu 2000 r. obowiązków dyrektora Biura Udostępniania i Archiwizacji Dokumentów w Instytucie Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu i związane z tym zadanie zorganizowania archiwów Instytutu zmusiło go do – jak się wydawało, czasowego – przerwania tych prac. Jego śmierć 5 czerwca 2001 r. zakończyła je definitywnie.

Jednak, naszym zdaniem, *Sądownictwo powszechne w Polsce w latach 1944–1950* jest pozycją ze wszech miar zasługującą na opublikowanie, tym bardziej, że – jak napisał w recenzji prof. Andrzej Rzepliński – brak w literaturze opracowania przedstawiającego „w sposób tak szczegółowy dynamikę zmian struktury sądownictwa powszechnego”. Jest to „studium z jednej strony wielkiego, napędzanego powojennym entuzjazmem wysiłku sędziów w odbudowie struktury sądownictwa na terenach przedwojennej Polski w nowych granicach wschodnich oraz budowy sądownictwa polskiego na bazie świetnie zorganizowanej i rozbudowanej sieci sądownictwa poniemieckiego na terenach zachodnich i północnych, a także ochrony jego substancji materialnej przed barbarzyństwem radzieckich wojsk okupacyjnych w 1945 r. oraz – z drugiej strony – narastającej sowietyzacji polskiego wymiaru sprawiedliwości i stopniowej eliminacji z sądownictwa polskiego pionierów jego odbudowy i budowy”.

* * *

SERIA MONOGRAFIE

W serii „Monografie” publikowane są książki poświęcone najnowszej historii Polski, opisujące losy obywateli polskich w latach 1939–1989.

Książka ukazuje proces odbudowy i organizacji systemu sądowniczego w powojennej Polsce. Przedstawia działania władz zmierzające do podporządkowania wymiaru sprawiedliwości potrzebom bieżącej polityki i starania prawników o zachowanie jego niezawisłości.

Grzegorz Jakubowski (1954–2001), archiwista i historyk, doktor nauk humanistycznych. Od września 2000 r. do śmierci piastował funkcję dyrektora Biura Udostępniania i Archiwizacji Dokumentów Instytutu Pamięi Narodowej.

Był jednym z inicjatorów kwerend prowadzonych przez pracowników MSWiA w archiwach Rosji, Ukrainy, Białorusi i Litwy oraz kilku edycji dokumentów pochodzących z archiwów państwowych byłego ZSRR: z serii „Zachodnia Białoruś” 17 IX 1939–22 VI 1941 – *Wydarzenia i losy ludzkie. Rok 1939* oraz *Deportacje Polaków z północno-wschodnich ziem II Rzeczypospolitej 1940–1941; Polskie podziemie 1939–1941*, t. 1: *Lwów, Kołomyja, Stryj, Złoczów, Przesiedlenia Polaków i Ukraińców 1944–1946*. Kierował również zespołem przygotowującym epitafia dla cmentarza w Miednoje i biogramy do Księgi Cmentarnej Ostaszkowa.